SIMION DĂNILĂ

O TENDINȚĂ FONETICĂ ÎN GRAIURILE DIN VESTUL ROMÂNIEI*

1. Am numit *tendință* fenomenul la care ne referim în continuare – asimilarea unui *ă* sau *e* de către un *i* accentuat –, în accepția pe care o dau neogramaticii acestui cuvânt, iar nu în cea dată de Al. Graur într-o cunoscută lucrare. După aceasta din urmă, tendința este mult mai cuprinzătoare decât *legea*, reprezentând „sensul în care evoluează limba, liniile generale care duc de la o stare inferioară la una superioară, iar legile sunt detaliile prin care se manifestă această tendință”[1]. G. Millardet susținea, dimpotrivă, că tendința fonetică stă la baza legii fonetice, că orice lege este expresia unei tendințe, dar că o tendință nu se transformă obligatoriu în lege. Ea se distinge de lege prin caracterul ei nehotărât şi oscilatoriu, deci înseamnă mai puțin decât o lege[2].

Aşadar, situată între accidentul fonetic şi legea fonetică, tendința fonetică reprezintă, din punctul nostru de vedere, acel fenomen, acea rostire care nu generalizează, nu apucă să se generalizeze, din varii motive, şi nici nu mai are şanse să fie „primită de toți membrii unei colectivități lingvistice”, cum se exprimă Sextil Puşcariu[3]. Cunoaşterea tendințelor fonetice îşi are rosturile ei, între altele ajutându-ne să reconstituim verigile lipsă din lanțul evoluției unui cuvânt de la prezumtivul etimon (pe care, altfel, nici nu l-am putea presupune) la forma lui actuală.

2. Exemplul clasic pentru asimilare vocalică imediată şi regresivă amintită la început ne întâmpină în cuvântul *străin*/*strein*, care, indiferent de forma originară, devine, preponderent în vestul Munteniei, în întreaga Oltenie, în sudul Banatului, izolat în două puncte din Apuseni şi jud. Mureş şi cu totul sporadic în Moldova, jud. Vrancea, *striin* şi, apoi, *strin*[4]. Câteva corecții cu privire la aria acestui fonetism putem aduce pe baza altor lucrări. Aşa, bunăoară, el se întâlneşte şi în

* Comunicare prezentată la Al IX-lea Simpozion Național de Dialectologie, Baia Mare, 10–12 oct. 1996.

[1] Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1968, p. 13.

[2] G. Millardet, *Liguistique et dialectologie romanes*, Paris, 1923, p. 270 şi urm., apud Al. Graur, *op. cit.*, p. 6-7.

[3] Sextil Puşcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, Bucureşti, Fundația pentru Literatură şi Artă, 1940, p. 72.

[4] Vezi întreaga discuție la Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1975, p. 103-105.

DACOROMANIA, serie nouă, XI–XII, 2006–2007, Cluj-Napoca, p. 101-106

Crişana[5], în nordul Banatului[6], în centrul Banatului[7] şi în Banatul sârbesc[8], cu alte cuvinte, peste tot în Banat.

Cunoscută este şi transformarea lui *găină* în *ghină* din Bihor[9]. Dar am avut surpriza să ne auzim vecinul, belinţean get-beget, deci bănăţean, hâşâindu-şi găinile cu cuvântul: *Ghină!* Giuglea (şi, după el, S. Puşcariu[10]) leagă această transformare de prefacerea lui *că-* şi *gă-* în *ke-* şi *ǵe-*. Noi însă o punem pe seama lui *-i-* accentuat, vocală anterioară închisă, tendinţa vorbitorilor fiind de a face mai puţin efort în rostire. De altfel, încă în latină există tendinţa generală de închidere a vocalelor scurte *a*, *e*, *o* în silabă interioară deschisă[11].

Cuvântul *leit* (< sl. *lejon*, *lejati*, DEX, s.v.) cunoaşte în graiul din Belinţ, jud. Timiş, două forme: una generală, *lăít*, alta întâlnită doar la câteva persoane, *lit* (am auzit-o la o femeie din Hezeriş, Timiş, măritată în Belinţ). Păcat că harta 1316 din ALRM II, *(E leit) TATĂL (SĂU)* nu consemnează rostirea secvenţei [*eí*] din *leit*, ci numai formele pentru *tatăl*, fiindcă am fi putut şti cu precizie dacă forma *lit* este izolată sau se întâlneşte pe arii mai întinse.

Numele propriu *Trăilă*, foarte răspândit în Banat (cândva – la sfârşitul sec. XVIII – ostracizat de biserică, alături de *Jivan*, *Iorgovan*, *Drăgoi*, *Floarea*, *Brânduşă*, *Sanda*, *Manda*, „care în sfintele cărţi nu se află”[12]), apare în matricolele bisericeşti din sec. XVIII–XIX, la Belinţ, sub forma *Trailă*, *Trail*, *Treil* pentru bărbaţi, *Traiţa* pentru femei (tatăl fetei botezate astfel, la 1815, se numea *Trail*). În rostire însă, nu este exclus să fi avut la Belinţ şi forma *Trailă*, atestată în Banatul sârbesc[13], de la care, prin asimilare, s-a ajuns la *Trilă*, pe care îl găsim într-un supranume din Belinţ: *Trilă Gherga*, şi la *Tilă*[14].

De remarcat şi forma *arântea* a prepoziţiei *înaintea* de la Gârda de Sus, Alba[15]; aici, secvenţa [*aí*], care interesează discuţia noastră, devine mai întâi [*ăí*],

[5] Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, [Bucureşti], Editura Academiei R.P.R., 1961, p. 41; G. Alexici, *Texte din literatura poporană română*, II. Editat de I. Muşlea, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1966, p. 89, 98, 103, 131, 181.

[6] G. Alexici, *op. cit.*, p. 45, 192, 193.

[7] *Ibidem*, p. 186.

[8] *Ibidem*, p. 161.

[9] G. Giuglea, în DR, I, 1920–1921, p. 248; ADFR I ne furnizează şi alte atestări ale acestui fenomen în aceeaşi arie bihoreană: „cáca d'i *g'in*” (sublinierea noastră, ca şi mai jos), „o vorovit cocoşul cătă *ghini*” (p. 81), „Om˜ră ĭę *gina* ačę n'ęagră” (p. 107; pe aceeaşi pagină şi la acelaşi vorbitor mai întâlnim formele: *gâină* şi pl. *găin'ĭ* şi *gin'e*).

[10] DR, IV, 1924–1926, p. 715.

[11] ILR, I, p. 18.

[12] Simion Dănilă, *Documente privitoare la antroponimia bănăţeană*, în LR, XXXI, 1982, nr. 3, p. 260 şi urm.

[13] Radu Flora, *Numele de familie româneşti din Banat (P.S.A.V.)*, în idem, *Contribuţii la istoria culturală a românilor din Voivodina*, II, Panciova, 1974, p. 112.

[14] NALR – Banat. Date, p. 73 etc.

[15] ALRM II, h. 1709, punctul 95.

apoi [eí], [ií], [i], iar acesta, fiind în poziție nazală și precedat de *r*, rezultat prin rotacizarea lui *-n-*, se transformă în [*î*].

3. Asemănătoare este și asimilarea vocalică imediată și progresivă în cuvintele care conțin un *-i-* accentuat. De pildă, pentru *piuă*, DLR notează și *píă* (la Cantemir), iar NALR – Olt., II, h. 295, înregistrează forme de plural *píi̯e* și *pii̯*, deci cu asimilarea lui *u* și chiar a lui *i̯e* de către *-í-*.

Dintre numeroasele forme dialectale ale lui *creieri* ne interesează *críerⁱ*[16], *críi̯ěrⁱ*[17], care pot deveni *críⁱirⁱ*[18], *crirⁱ*[19]. Tot așa, o formă cum este *críer*[20] a lui *creier* poate explica forma *críⁱir*[21].

4. Forța asimilatoare a lui *i* se manifestă și când aceasta este semivocală într-un diftong accentuat. Bunăoară, Iosif Vulcan folosea forma *să triesc*[22] pentru *să trăiesc*, deci [ăi̯é] >*[ei̯é] >[ii̯é], cum ar trebui notată forma *să triasc*: **să trii̯ésc*. Tot așa, bănățeanul Nicolae Oțălea, cel dintâi fabulist român, întrebuințează la 1784 forma *închiat* (de fapt: **înkii̯át*) pentru *încheiat*[23], iar la Scărișoara, Alba, s-a înregistrat *tii̯át* pentru *tăiat*[24].

Schimbându-și accentul, cuvântul *créieri* devine în Banat *creiérⁱ*[25], de la care se poate ajunge ușor la *crii̯érⁱ*[26]; cf. și *griⁱér* în Oltenia[27] sau băn. *crii̯ón*, pe care îl știm din graiul natal, și *criu̯ón* din Maramureș[28], forme provenite din *crei̯ón* (fonetismul acesta este răspândit însă și în alte regiuni ale țării).

Cu rezerve, includem aici și o formă a verbului *a grăi,* notată de sibianul Johann Tröster în lucrarea *Da Alt- und New- Teutsche Dacia* (Nürnberg, 1666): „Assa greschte Rumunyi”[29], unde *greschte* este, probabil, **gri̯éște* < **griéște* < **grei̯éște* < *grăi̯éște*.

Fenomenul nu ocolește antroponimele. Numele de familie *Trion* (pron. *Trii̯ón*), pe care îl știm din Chizătău, Timiș, provine dintr-un *Traia*[30], prin fazele **Tră̆i̯óń* > * *Trei̯óń*. În Bihor se rostește frecvent *Trii̯án* pentru *Traian*. Numele de

[16] NALR – Olt., I, h. 3, pct. 952.
[17] ALRR – Trans., I, h. 7, pct. 281 etc.
[18] NALR – Olt., I, h. 3, pct. 956.
[19] ALRR – Trans., I, h. 7, pct. 283.
[20] NALR – Olt., III, planșa 96, pct. 951, 953.
[21] *Ibidem*, pct. 964.
[22] Iosif Vulcan, *Poezii. Proză. Teatru*, București, 1987, p. 343.
[23] Nicolae Oțălea, *Alese fabule*. Ediție îngrijită și prefață de Mircea Popa, Cluj-Napoca, 1985, p. 177.
[24] ADFR, II, p. 245.
[25] NALR – Banat, I, h. 7, pct. 74.
[26] *Ibidem*, punctul 5.
[27] NALR – Olt., III, planșa 96, pct. 947.
[28] ALRR – Mar., III, h. 691.
[29] Apud Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a, București, 1993, p. 197.
[30] NALR – Banat. Date, p. 14 etc.; *Traia* este capabil să-l explice și pe *Trăescu* din Oltenia (cf. DOR, p. 392).

familie *Nedianu*[31] provine din *Nedeia,* Dolj, prin faza **Nedeịánu* > **Nediịánu*. La fel, numele de familie *Ulieru* (de fapt: *Uliịéru*) provine dintr-un **Uleịéru* < *uleier* „persoană care se ocupă cu stoarcerea uleiului[2] din seminţe; proprietar al unei prese de ulei" (DEX, s.v.) (cf. şi apelativul german *Öler* „negustor de ulei" < *Öl* „ulei"; numele de familie *Oehler*), iar nu din *ulier* (< *uli(u)* + *-ar*) „vânător sau crescător de uli", cum susţine I. Iordan, care adaugă în paranteză: „absent în sursele mele"[32], absenţă explicabilă, fiindcă un asemenea cuvânt nu există în limba română.

5. „Uneori asimilarea originară nu se mai recunoaşte uşor din cauza schimbărilor ulterioare"[33], ceea ce ne face să nu mai intuim întotdeauna exact etimologia unor cuvinte, să bâjbâim şi să oferim soluţii eronate, care se pot schimba chiar, pentru o perioadă de timp.

Iată de ce socotim că, acordând mai mare atenţie forţei asimilatoare a unui *i* accentuat, putem reface drumul spre etimon al multor cuvinte. De exemplu, în domeniul onomasticii, numele de familie *Osian*, pentru care I. Iordan propune *osie* + *-an*[34], nu-i altceva decât *Osoian*[35] < *Osoi*, Cluj etc., prin faza **Osăịán* < **Oseịán* < **Osiịán*, după cum *Striịán*[36], dintr-un text cules la Luncani, Timiş, este totuna cu n. fam. *Streian*[37], informatorul cunoscând etimologia: „ahăla-i d'in Stŕẹị, d'e pă apa Jâịului", măcar că *Strei* nu-i pe apa Jiului, ci altundeva în judeţul Hunedoara, chiar pe apa *Streiului*.

Mai tentantă este explicarea lui *stână* dintr-un **stínă* < **stiínă* < **steínă* < **stăínă* < **stăụínă* < *stăuínă*, singurul etimon, dintre multele propuse, care ar satisface deopotrivă exigenţele semantice şi pe cele fonetice. *Stăuínă* provine dintr-un lat. **stabulina*[38] şi are o mare circulaţie în Ardeal şi Banat, de unde, prin migraţii păstoreşti, s-a răspândit şi în celelalte provincii româneşti, cum a arătat G. Giuglea[39]. Sinereza vocalelor neaccentuate *ă* şi *u* se înscrie într-o tendinţă generală a limbii vorbite de a evita hiatul[40]. Apoi intră în acţiune *ị*, care asimilează mai întâi semivocala *u* şi se ajunge la **stăínă*. O confirmare indirectă a acestei supoziţii o avem în cuvintele *stăiná*, cunoscut lui Şt. Paşca de la Sângeorz-Băi, cu sensul „a fugi pe furiş, de frică" (DLR, s.v.: etimologia necunoscută, deşi apropierea de *stăuină* se poate face lesne, verbul însemnând mai întâi, probabil,

[31] *Tel. Timiş*, p. 283.

[32] DNFR, p. 475.

[33] Sextil Puşcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*. Ediţie îngrijită de Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1994, p. 128.

[34] DNFR, p. 346.

[35] *Tel. Timiş*, p. 296.

[36] Dumitru Şandru, *Folclor românesc*, Bucureşti, 1987, p. 141.

[37] *Tel. Timiş*, p. 361.

[38] DLR, s.v.

[39] G. Giuglea, *Cheie pentru înţelegerea continuităţii noastre în Dacia prin limbă şi toponimie*, în „Geopolitica şi geoistoria", III, 1944, nr. 1, p. 24-25.

[40] Anca Ulivi, *Cercetări asupra sinerezei în limba română actuală*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 2, p. 104-120.

„a se furişa pe lângă stăuină, ca lupul"), şi *stăit,* din câteva toponime bănăţene: *Valea Stăitului*[41], *Drumu Stăitului*[42], *Fața Stăitului*[43], care presupune un **stăi̯ít* < **stăuít* < **stăuí* (verb neînregistrat în DLR, dar existent în Mărginimea Sibiului, la Tilişca, având sensul „a târli[2]" (cf. DLR, s.v.), cum ne informează Vasile Ursan din Sălişte, Sibiu), totuna cu *stăhui* (nici el consemnat în DLR) din Maramureş[44], provenind de la subst. *stau* „staul", cu o foarte mare circulaţie în vestul ţării, iar nu din verbul *a sta*, cum presupune Al. Rosetti[45]. A urmat asimilarea lui *ă*: **steínă* > **stiínă*, după cum s-a văzut din exemplele anterioare, iar prefacerea lui *i* în *î* după grupul *st* este obişnuită în limba veche, dar şi astăzi în Transilvania, Banat, Oltenia, Moldova (cf. *stânge* „stinge" < lat. *extinguere*, DLR, s.v.).

La eventuala obiecţie că, deoarece *stăuină* şi *stână* coexistă în aceleaşi arii lingvistice, primul nu poate fi considerat etimonul celui de-al doilea, am putea răspunde că nu ne aflăm în faţa unui caz singular, că se mai întâlnesc situaţii în care conştiinţa legăturii cu termenul prim se pierde, din diferite motive, la vorbitorii ce populează ariile în discuţie. Un exemplu recent din toponimia comunei Sălişte SB ni-l furnizează V. Ursan: *Jghid* „trup de hotar – arătură şi fânaţe", despre care Domnia sa notează: „termen necunoscut acum în zonă; nu este înregistrat în niciun dicţionar al limbii române", punându-l în legătură cu *zgâdară* „nuia, joardă", *a zgândări*" (et. nec. în DEX) şi *zgrâma*[46]. Cum însă noi ne-am obişnuit a privi numele proprii sub raporul sonorizărilor şi afonizărilor consonantice[47], am transpus imediat acest toponim cu toate consoanele sonore în registrul surd: *Şchit* şi, într-adevăr, în microtoponimia localităţii Sălişte găsim: *Luncuța Škitii* (p. 16), la bază fiind varianta învechită şi regională *şchit* a lui *schit* (DLR, s.v.). Evident că locuitorii nu mai realizează azi (după ce schitul care va fi dat numele „luncuţei" *Şchita* a dispărut) legătura dintre *Jghid* şi *Şchit*.

6. În concluzie, vedem în forţa asimilatoare a lui *i* accentuat un fonetism de o importanţă deosebită, pe care l-am putea asemăna cu un aspirator care absoarbe toate vocalele învecinate. Înţelegerea clară a acestei forţe nu rămâne fără însemnate câştiguri în eforturile noastre de a descifra originea controversată a unor cuvinte.

SIGLE ŞI ABREVIERI

ADFR = *Antologie dialectal-folclorică a României*, vol. I–II. Ediţie îngrijită şi prefaţă de Constantin Otobâcu, Bucureşti, Editura Minerva, 1983.

[41] Vasile Ioniţă, *Glosar toponimic. Caraş-Severin*, Reşiţa, 1972, p. 51.
[42] DTB, III, p. 83.
[43] DTB, IV, p. 4.
[44] ADFR, I, p. 195 şi 197.
[45] Al. Rosetti, *Limba descântecelor româneşti*, Bucureşti, 1975, p. 105.
[46] Vasile Ursan, *Nume de locuri din Mărginimea Sibiului*, Sibiu, 1995, p. 31-32.
[47] Simion Dănilă, *Sonorizări şi afonizări consonantice în onomastica românească*, în „Anuar de lingvistică" (Iaşi), A, XXXIII, 1992–1993, p. 189-196.

DNFR = Iorgu Iordan, *Dicţionar al numelor de familie româneşti*, Bucureşti, 1983.
DOR = N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc,* Bucureşti, 1963.
DTB = Vasile Frăţilă, Viorica Goicu, Rodica Sufleţel, *Dicţionarul toponimic al Banatului*, Timişoara, I. *A–B*, 1984; II. *C*, 1985; III. *D–E*, 1986; IV. *F–G*, 1986; V. *H–L*, 1987; VI. *M–N*, 1989.
NALR – Banat. Date = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni – Banat. Date despre localităţi şi informatori,* Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1980.
Tel. Timiş = *Lista abonaţilor la serviciul telefonic din municipiul Timişoara şi judeţul Timiş*, Timişoara, 1982.

A PHONETIC TENDENCY IN THE DIALECTS OF WESTERN ROMANIA
(*Abstract*)

Researching the linguistic material collected in the western part of the country, the author notices the assimilating force of stressed *i* being so great that he considers this phenomenon more than a simple accident: it is a phonetic tendency according to the neo-grammarians. The immediate consequence of knowing this phonetic aspect is to correct some etymologies or to propose new ones, both for common names (*stăhui, stăina, stăit, stăui, stână*) and for proper Romanian names (person names: *Nedianu, Osian, Striián, Trilă, Trion, Ulieru*).

Şcoala Generală
com. Belinţ
jud. Timiş